

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА І КРАЄЗНАВСТВО: ДІАЛЕКТИКА СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті порушується проблема структурної кваліфікації регіонально-історичних досліджень, зокрема співрозмірності об'єктно-предметних сфер історичної регіоналістики і краєзнавства. Автор висловлює власний погляд на структуру і функції історичного краєзнавства, дещо відмінний від усталених в літературі підходів.

Остання чверть ХХ століття виявилася періодом становлення міждисциплінарності в соціогуманітарних науках, інтенсивних процесів інтеграції та диференціації у науковому просторі. «Горизонтальний вимір» історичного знання, який традиційно розглядався як доповнення до «вертикального», несподівано для багатьох набув самостійного значення. Об'єктивною основою цього процесу було зростання ролі регіонів і регіоналізму у контексті нових викликів, пов'язаних із реаліями глобалізації. Доходячи до глибини усіх соціальних структур, глобалізація зменшує значення вертикальних ієрархій, збільшуючи водночас потенціал горизонтальних структур і взаємовпливів, що виникають на цій основі.

Поява у цьому контексті нових підходів до проблем регіоналізму й регіоналізації гостро поставила завдання концептуалізації регіональної науки і її співвідношення з традиційними сферами дослідження регіональної специфічності, у тому числі з системою краєзнавства. Починаючи з 70-х рр., в усьому світі реєструється процес підвищення інтересу до регіоналістики та її складових, який російський дослідник А.Ландабасо порівнював із сонячним протуберанцем: «світ і світове академічне співтовариство нібито знов відкрили для себе вчення про регіон 70-і рр. дали по суті справи імпульс всім аспектам,

різновидам регіоналістики. Головна мета регіоналістики як науки у цей період полягала у тому, щоб стати фундаментальною, повсюдною дисципліною»¹. І хоч в СРСР її розвиток був заблокований централістськими догмами, загальносвітові тенденції спричинили певні зрушення у сфері історико-географічних досліджень: поряд з економіко-географічними підходами до проблем районування почали активно розроблятися історико-етнографічні.

Розпад СРСР стимулював дослідження проблем регіоналізму і на пострадянському просторі. В міру розширення сфери історико-регіональних досліджень на весь зріст постала проблема їх територіально-структурної кваліфікації, яку надзвичайно утруднює відсутність універсальних методів ідентифікації соціопросторових утворень і розмитість понять «регіон», «район», «край» та інші. Особливо складно виявилось розмежувати предметні поля споріднених сфер наукового пізнання, приміром, регіоналістики й історичної географії, чимало складних проблем існує і у сфері діалектичного співвідношення історичної регіоналістики і краєзнавства.

Як тільки регіоналістика вийшла поза межі дослідження економічних процесів і заглибилася у сферу історичного знання, питання про засвоєння нею здобутків краєзнавства стало предметом численних наукових дискусій. «Старе краєзнавство чи нове регіонознавство» – під такою назвою пройшла, приміром, представницька конференція в Рязані². У світлі нових підходів, що їх пропонує регіоналістика, дедалі більше піддається критиці методологічний інструментарій традиційного краєзнавства. Останньому закидають поверховість, еkleктизм, недостатній професіоналізм.

Навряд чи для прямолінійних протиставлень краєзнавства і регіонознавства є достатньо підстав. Історично склалося так, що до виділення регіоналістики у самостійну галузь наукового знання кілька дослідницьких напрямів створювали для неї емпіричну базу. Одним з них було краєзнавство, яке, в свою чергу, виникло на базі засвоєння здобутків своїх попередників – державознавства, батьківщинознавства, антикварного нап-

ряму в історіографії, історичній географії, статистики тощо. Протягом всього XIX ст. історичне краєзнавство в Російській імперії існувало немовби безіменним: поняття «краєзнавство» не зафіксували ні словник Даля, ні енциклопедія Брокгауза і Ефрона. А проте вже на рубежі XIX і XX ст. краєзнавство стало формою не лише наукової, але й науково-популяризаторської і громадської діяльності. Дослідження істориків-регіоналістів створювали йому ґрунтовну наукову основу, а активна діяльність наукових товариств, музеїв, архівних комісій – масову базу. Втім, відсутність у Росії державної системи вивчення і охорони старожитностей відтісняла велику і надзвичайно потрібну роботу у сферу напівпрофесійного любителства.

Дещо кращим було становище з охороною і дослідженням пам'яток старовини в Галичині: тут ними опікувалося Наукове товариство імені Шевченка. Одним з тих, хто розумів значення цієї роботи і всіляко її популяризував, був І. Франко. Йому належить і пріоритет у введенні в обіг поняття «краєзнавство». У згадуваній вже статті «Галицьке краєзнавство» (1892) він не тільки вперше дав наукове обґрунтування цього поняття, але й виклав своє бачення місця і ролі регіональних історичних досліджень у вихованні та освіті народу, наголосив на політичному і науково-культурному значенні краєзнавства. «Адже ж це, – писав він, – перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого свідомого і об'єднаного організму»³.

Хоч реалізувати ідею інституалізації краєзнавства у передвоєнні роки ні в Російській, ні в Австро-Угорській імперії не вдалося, все ж полеміка навколо проблем історико-культурної спадщини активізувала громадськість, сприяла виникненню численних товариств, орієнтованих на вивчення місцевої історії і пам'яткоохорону. В назвах деяких з них з'являється слово «краєзнавство» (Польське товариство краєзнавства у Варшаві, Товариство краєзнавства у Ліфляндії). Проте, як зазначає Ю. Самохін, важливість природоорієнтованого краєзнавчого підходу у навчанні й вихованні немов би припускалася сама

собою, а якщо й формулювалася, то у надто загальному вигляді. Сам термін «краєзнавство» у конкуренції з поняттям «батьківщинознавство» в межах Російської імперії утверджувався дуже повільно⁴.

У виникненні поняття «краєзнавство» російські і німецькі дослідники вбачають вплив німецьких відповідників *Landeskunde* і *Heimatkunde* (в англійській мові точного еквівалента йому немає)⁵. На початку ХХ ст., коли краєзнавство дістало інституційне оформлення, воно відбивало тогочасний рівень історичних знань і виконувало здебільшого просвітницькі, популяризаторські і пам'яткоохоронні функції. Оскільки до справи дослідження і пропаганди історії певних країв (земель) виявилися залученими і фахівці-історики, на цьому шляху вдалося заповнити чимало лакун, стерти багато «білих плям». Але краєзнавство не претендувало на системне вивчення регіонів як певних цілісностей. Цим займалися переважно економічні регіональні школи, які надто слабо використовували напрацювання істориків у своїй розробках.

Інституалізація краєзнавства в Україні відбулася впродовж 20-х рр. Цей процес достатньою мірою висвітлений в літературі⁶, що дає змогу зупинитися лише на деяких моментах. Ставка на масовість і виразний ідеологічний тиск зумовили певний негативізм у ставленні краєзнавства до спадщини старого батьківщинознавства, що не пішло йому на користь. Численні дискусії з приводу того, чим є краєзнавство – наукою чи методом – зайшли у глухий кут, амплітуда коливань у визначенні структури і функцій краєзнавства була вражаючою. Внаслідок тертів і незгод у керівництві краєзнавчим рухом єдиний краєзнавчий організм не вдалося створити ні у 20-х рр., які вважають «золотою добою» краєзнавства, ні пізніше, аж до початку 90-х рр. Лише в умовах незалежності краєзнавство дістало те «друге дихання», яке дає змогу говорити про нього як про підсистему регіоналістики.

Нині дисциплінарний статус історичного краєзнавства як одного з різновидів історичної регіоналістики і його функції вже достатньою мірою визначені. Його розглядають як інтег-

ральний науковий напрям, який займається дослідженням історії, природи, населення, господарства, культури, пам'яток в межах певної окресленої частини країни, міста, села, має свою систему зв'язків із громадськістю і на неї спирається. Специфіка краєзнавства полягає у тому, що воно зближує системи природничого і соціогуманітарного знання, дає змогу конкретизувати і персоніфікувати історико-культурний процес, руйнує бар'єри між професійною наукою і аматорами-ентузіастами. Воно не лише вводить у канву природничих і соціогуманітарних досліджень місцевий колорит, але й незмірно розширює і організує коло людей, зацікавлених у дослідженні рідного краю. Значення краєзнавства у вихованні національної свідомості, патріотизму неможливо переоцінити.

Щодо історичного краєзнавства, то воно входить, з одного боку, в систему загального краєзнавства, а з другого – в систему історичної науки. Воно спирається переважно на міждисциплінарні наукові зв'язки і запозичує із суміжних галузей знання їхні дослідницькі методи. Логічна схема пізнання тут є такою: накопичення фактів, що стосуються об'єкта дослідження, виявлення їхньої специфіки, зумовленої регіональними особливостями, визначення місця і ролі локальних подій у загальному перебігу історичного процесу, простеження певних закономірностей, що стосуються діалектики загального і особливого. Взаємодія суспільства і природи, історія поселень, історія населення, історія виробничої діяльності, історія культури і духовності вивчаються у певному просторовому і часовому вимірі. Специфіка краєзнавства визначається насамперед тим, що це водночас і галузь наукового пізнання, і масовий рух, форма громадської діяльності. Д.Лихачов був недалекий від істини, коли писав про краєзнавство як «найбільш масовий різновид науки»⁷.

Своєрідним «знаменником унікальності» у краєзнавстві є територія, тому окреслення контурів дослідження є передумовою будь-якої краєзнавчої праці. Просторове окреслення об'єкта вивчення – ознака хорологічного підходу до його характеристики, демонстрація того, що хронологічні підходи у

краєзнавстві мають підпорядковане значення. Оскільки краєзнавство вивчає територіальну (просторову) організацію певного соціуму, хорологічний принцип є для нього визначальним, а тому видаються сумнівними пропозиції про необхідність окремого розділу національного краєзнавства – хорологічного краєзнавства. Хоча очевидно, що відсутність чіткого окреслення просторових меж країв гальмує розвиток краєзнавчих досліджень.

Краєзнавство, отже, має виразну специфіку, власні когнітивні та соціально-інформаційні функції. Свідченням тих можливостей, які вона відкриває для дослідження історії повсякденності, взаємовпливів регіональних культур, ментальностей тощо на міждисциплінарному науковому рівні, може бути проведення у травні 2000 р. в Парижі за ініціативою Сорбонни міжнародної конференції «Краєзнавство в Росії (1890–1990): витоки, проблеми, відродження». Сторічний досвід російського краєзнавства розглядався на ній у контексті сучасного регіонознавства і регіональної історії. Докладний аналіз розвитку радянського і пострадянського краєзнавства зробив американський історик С.Коткін у доповіді на міжнародному семінарі в Санкт-Петербурзі 2000 р.⁸

Не можна, проте, не бачити певної невідповідності між масштабами краєзнавства як суспільного явища і рівнем його наукового осмислення. За М.Кострицею, «сучасне краєзнавство має вигляд досить суперечливого комплексу дисциплін, підходів, принципів та світоглядних орієнтацій». В цьому комплексі уживаються між собою регламентованість і невизначеність, глобальність і локальність, ґрунтовність і верхоглядство, професійність і відверте аматорство. Як загальна теорія краєзнавства, так і теоретико-методологічні засади його окремих структурних елементів потребують значно більш широкої розробки⁹.

На те, що й досі важко говорити про остаточне оформлення краєзнавства як науки – із власним чітко визначеним об'єктно-предметним полем дослідження, теоретико-методологічним апаратом, відлагодженою системою комунікативних зв'язків та ін. – звертає увагу і В.Бездрако. Введення в актив-

ний науковий обіг понять «регіоналістика», «регіонологія», «провінціологія» тощо (які часто неправомірно вживаються як синонімічні до поняття «краєзнавство») допоможе, вважає автор, не тільки упорядкувати наукову лексику з краєзнавства, але й визначити перспективи розвитку системи регіонального знання¹⁰.

Авторське бачення її об'єктно-предметної сфери, структури, методів історичної регіоналістики уже неодноразово висвітлювалося¹¹. Тут важливо лише окреслити ієрархію складових регіоналістики, яка, за визначенням географів, включає: 1) теорію районування; 2) районістику – сукупність критеріїв і методів районування; 3) регіонологію (регіоніку) – систему наукового пізнання процесів регіоноутворення і регіонального розвитку; 4) регіонознавство – частину краєзнавства, що досліджує регіональну специфічність. В рамках регіонознавства знаходиться місце і для краєзнавства.

Історична регіоналістика в авторському розумінні – це генеалогія і анатомія регіонів, простежена у певному часовому вимірі. Головне для фахівця-регіоналіста – схопити сутнісні особливості регіону як цілісності, проаналізувати характер колонізаційних, модернізаційних, міграційних, соціальних, демографічних та інших процесів з тим, щоб максимально чітко окреслити регіональні особливості у способі життя та ментальності людей, простежити витоки їхніх ціннісних орієнтацій, спрогнозувати перспективи розвитку регіону.

Історична регіоналістика в Україні розвиває традиції «горизонтального виміру» в українській історіографії, які попри вкрай упереджене ставлення до них з боку держав-метрополій, до складу яких входили українські землі, втілилися у проблемне вивчення окремих регіонів, міст, сіл; на цьому фундаменті в радянські часи було створено масштабну «Історію міст і сіл Української РСР». Проте й досі відсутня історія України, написана в «горизонтальному» ключі, через проблемний розгляд історії регіонів. Немає систематичного нарису регіональної історіографії України.

Регіональні особливості вивчаються дослідницькими мето-

дами різних наукових дисциплін – історії, археології, антропології, історичної демографії, етнології, історичної географії, політології, економіки регіонів, соціології, соціолінгвістики тощо. Найкращим засобом інтеграції і координації зусиль фахівців з різних галузей знання може бути перетворення регіоналістики у відносно автономний міждисциплінарний науковий напрям. Регіоналістика здатна не тільки відігравати роль макродисципліни, що оперуватиме узагальненими, підсумковими результатами спеціалізованих досліджень, виконаних в рамках галузевих гуманітарних дисциплін. Вона поступово вироблятиме і власні підходи до аналізу локальних соціокультурних утворень, природного фону їхньої життєдіяльності, виробничих, культурних та інших комунікативних зв'язків, власний термінологічний інструментарій. Як вважають вчені з Санкт-Петербурга А.Герд та Г.Лебедев, «шлях дослідження, який пропонує регіоналістика, являє собою не просто суму методів і результатів різних наук. Справа тут не в механічному залученні даних однієї дисципліни для доведення висновків, одержаних засобами іншої, а в розробці нових, синтезуючих підходів, у тому числі й тих, що включають розв'язання проблем етногенезу, в єдиному ключі і за єдиною методикою»¹².

Те, що історичне знання в системі регіоналістики повинне зайняти власну помітну нішу, розуміли вже засновники системи українського регіонознавства. У 1906 р. М.Грушевський писав про те, що «ріжні часті великої української землі в своїм історичнім житті йшли ріжними дорогами, під впливами ріжних чужих народів, культур, правительствених систем, відмінних економічних і суспільно-політичних обставин, і при слабім розвої національного життя, національної культури вони слабо відчували свою національну одність»¹³. Національної єдності гостро бракує і сьогодні, і саме історичне знання здатне дати відповідь на те, чому українське суспільство є сьогодні сегментованим, регіональні інтереси у ньому є значною мірою різновекторними. Пояснити походження, сутність і логіку розвитку цієї сегментованості і різноспрямованості – головне завдання української історичної регіоналістики.

Найбільш придатним для регіоналістики базовим терміном, який перекриватиме найуживаніші в історико-краєзнавчих дослідженнях поняття «край» і «земля», є, на наш погляд, дефініція «історико-географічний регіон» (ІГР). Автором пропонується визначення історико-географічного регіону як таксономічної одиниці, виділеної за ознаками своєрідності умов проживання людей на певних територіях, особливостей історичного розвитку, специфічності рис матеріальної і духовної культури, регіональної ідентичності. Зрозуміло, що поділ етнічних територій України на історико-географічні регіони доволі умовний і залежить від тих критеріїв, які кладуться в його основу. Такими критеріями можуть бути:

1) історико-географічний (за належністю певних територій до різних цивілізаційних систем і політичних утворень (Російської імперії (СРСР) чи держав Центральної та Південно-Східної Європи);

2) політико-адміністративний (з врахуванням офіційних меж територіальних одиниць, визначених адміністративним поділом);

3) культурно-етнічний (з поділом на етнічні українські землі (Центр і Захід) та зони міграційного та колонізаційного заселення (Схід і Південь);

4) конфесійний (з виділенням територій переважно православної та греко-католицької орієнтації) тощо.

В основу історико-географічного поділу кладеться комплексний принцип, який враховує як природні, господарські, так і історичні й територіальні чинники. Адміністративно-територіальний, історико-ландшафтний, етнографічний чи будь-який інший поділ можуть тут відігравати лише допоміжну роль. Доводиться зважати і на мінливість в часі як зовнішніх, так і внутрішніх кордонів України. Тому межі історико-географічних регіонів в історичній ретроспективі лишаються неусталеними і визначаються різними дослідниками із значними варіантами.

Історико-регіональні дослідження становлять стрижень історичного краєзнавства, його наукову основу. Але було б не-

вірно цілком вводити їх в об'єктно-предметну сферу краєзнавства: у них власні цілі і завдання, власні дослідницькі методи. Співвідношення історичного краєзнавства і історичної регіоналістики можна було б зобразити у вигляді двох кіл, які накладені одне на одне і співпадають лише частково. У краєзнавстві у частині незбігу лишається вся сфера громадського і навчального краєзнавства, а в регіоналістиці – поглиблені історико-економічні дослідження регіонів, вироблення критеріїв економічного і політичного районування, розробка наукових начал регіональної політики. Значною мірою виходить за межі краєзнавства і та сфера регіональної історіографії, яка досліджує регіональні особливості розвитку історичної думки, закономірності різних етапів історичного пізнання, теоретико-методологічні принципи, застосовувані різними науковими школами тощо.

Із сказаного вище ясно, що регіональне дослідження набуває значення краєзнавчого знання тоді, коли у ньому виникає потреба в контексті вивчення історії «малої батьківщини», того чи іншого регіону або міста. З другого боку, факти і знання, які здобуваються в рамках краєзнавства, можуть стати надбанням «великої науки», якщо будуть їй потрібні, насамперед у руслі осмислення загального і часткового в історичному процесі.

Розмежування історичного краєзнавства і історичної регіоналістики становить, отже, непросте завдання, проте у нього є цілком об'єктивні критерії, обумовлені у першу чергу масштабом об'єкта дослідження, а у другу – масштабом історика, який береться за цю справу. Якщо досліджується історія якогось одного села чи монастиря, то така наукова розвідка, незалежно від глибини освоєння джерельної бази, залишиться в рамках краєзнавства. Якщо ж досліджується великий регіон (губернія, учбовий округ, етнічна земля тощо), то значення такої праці автоматично виходить за межі краєзнавства.

Некоректно, на наш погляд, лишати в межах краєзнавства ті регіональні дослідження, які в Російській імперії створювалися в рамках особливого жанру – опису намісництва, губерній, епархій тощо. Взяти хоча б тритомне «Статистическое описа-

ние Киевской губернии», виконане під керівництвом відомого економіста і статистика Д. Журавського у 1845–1850 рр. Тут знаходило докладний географічний опис місцевості, відомості про час заснування населених пунктів, про населення і землеволодіння, про археологічні пам'ятки і т.п. Зрозуміло, що все це безцінні відомості для краєзнавства, що вони становлять його джерельну базу. Але за своїм призначенням праці такого типу не були суть краєзнавчими – вони мали на меті дати соціальний портрет, анатомію певного регіону і в цьому відношенні являють собою типові зразки історичної регіоналістики. Що ж до їх, так би мовити, «наукового резонансу», то в такій же мірі, як витоки краєзнавства, в них простежуються витоки багатьох соціогуманітарних дисциплін – історичної географії, статистики, історичної демографії, історичної екології, економічної історії тощо. Кожна з них з повним правом розглядає ці праці в рамках дослідження історії своєї наукової дисципліни. А віднесення такого роду праць до жанру історичної регіоналістики якраз і дає найбільш узагальнену і об'єктивну характеристику їх соціальної ролі.

Чимало важить і масштаб постаті, під керівництвом якої здійснюється те або інше історико-регіональне дослідження, рівень кваліфікації авторського колективу і ті цілі, які ставляться перед тим або іншим дослідженням. В краєзнавстві пропагандистські функції домінують над науковими, в регіоналістиці – навпаки. «Історія Слобідської України» чи три томна «Історія Києва» – це не краєзнавчі праці, хоч і є для краєзнавства джерелами. Це типові історико-регіональні дослідження.

У найзагальнішому вигляді сучасне краєзнавство виступає як нижчий таксономічний елемент країнознавства, який «разом з останнім дозволяє відтворити цілісний образ України як держави з її виразною геополітичною «особистістю», з її могутнім, своєрідним, дуже складним за структурою інтегральним потенціалом та його окремими компонентами – природно-ландшафтним, природно-ресурсним, трудовим, науково-технічним, виробничим, інтелектуальним тощо»¹⁴.

За пріоритетними напрямками наукових зацікавлень національне краєзнавство поділяють на географічне, історичне і соціальне¹⁵ (точніше було б говорити в останньому випадку про соціокультурне краєзнавство). Географічне краєзнавство, за В.Крулем, виступає першою складовою краєзнавства з кількох причин. По-перше, воно фіксує просторові утворення на даний час, простежує їх можливу динаміку, дає уявлення про природну, географічну навантаженість регіону. По-друге, витоки краєзнавства глибоко закорінені саме в географії. Висновок автора про те, що «географія має право бути генератором ідеї українського краєзнавства» навряд чи варто оспорювати. Інша річ, чи в змозі сьгоднішнє географічне краєзнавство цю роль виконувати і чи адекватний зміст вкладає автор у поняття «українське краєзнавство».

Українське історичне краєзнавство, на думку В.Круля, «об'єктом свого вивчення має особливості непересічної часової динаміки людської спільності з квазінаціональними, субнаціональними рисами на певних територіях (і тільки в межах суцільної української етнічної території)». В.Круль вважає, що для історичного краєзнавства просторовий обсяг вивчення значно ширший, ніж для історії України. «Тому головним для історичного українського краєзнавства є діяльність людини, активного носія національного, в межах суспільно-економічних формацій, стратифікованих систем українського суспільства»¹⁶.

Навряд чи з таким визначенням об'єктно-предметної сфери українського історичного краєзнавства можна беззастережно погодитися. Краєзнавство досліджує територію, а не етноси й нації, і тому у полі його уваги – не лише носії національного (тим більше у «формаційному» вимірі). Активний вихід за територіальні рамки України не піде йому на користь, так само, як і замикання в колі етнічних українських земель. Винятки, зрозуміло, можуть бути, зокрема, для Холмщини, Підляшшя – територій, що були у свій час частиною суцільного українського територіального масиву. Загалом же просторовий фон історичного краєзнавства той же самий, що і у історії України.

Взагалі переносити етнічний принцип у сферу регіоназнавства було б некоректно з наукового погляду і необачно – з політичного. Інтерес краєзнавця може привернути місцевість будь-якого просторового масштабу й культурно-історичного значення, і замикатися в рамках етнічних критеріїв – значить свідомо обмежувати коло ентузіастів. Критерій «носіїв національного» придатний тут хіба що в розумінні громадянського, але аж ніяк не етнічного.

За принципом розрізнення суб'єктів краєзнавчої діяльності краєзнавство поділяється на наукове і громадське, інколи в окремий напрям виділяють навчально-освітнє (виховне, шкільне) краєзнавство. Громадські форми краєзнавства включають в себе, насамперед, його організаційні структури, пам'яткоохоронні інституції, канали міжрегіональних та міжнародних зв'язків, музеї, виставки, краєзнавчу бібліографію з відповідною інфраструктурою, видавничу діяльність. Навчальне краєзнавство умовно поділяється на вузівське та шкільне; в його структуру можна включати і туризм – у тій, зрозуміло, мірі, в якій він виконує освітні і виховні функції.

Особливістю історичного краєзнавства є його здатність жити відчуття коренів, впливати на емоції. З усіх підсистем історичної науки воно стоїть найближче до людини і її оточення. Будучи елементом екології культури, краєзнавство створює своєрідний сплав наукового знання і культурного середовища. Воно є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду, нагромадженого минулими і сучасними поколіннями. У цьому розумінні історичне краєзнавство – і школа пізнання, і школа виховання.

Антропоцентризм, увага до людини та її оточення зближує краєзнавство з такими популярними на Заході напрямками історичної науки, як історія повсякденності, локальна історія, соціальна історія. Як і названі напрями, краєзнавство відкриває величезні можливості для виявлення ідеї закономірності у діях суб'єктів історичного процесу. Відмінність полягає в тому, що соціальна історія віддає перевагу дослідженню певних людських спільнот (груп, страт), а краєзнавство ґрунтується

на просторових обмежувачах. Втім, в обох підходах проглядається ідея певної автономності людини від держави і одночасної включеності її в «грумаду» як оптимальне для неї суспільне середовище.

Джерела масовості краєзнавства і його популярності у тому й полягають, що усвідомлення спільності долі людей, які мешкають поруч, та особистої причетності до своєї історії створює у людини, з одного боку, відчуття захищеності, а з другого – відповідальності перед майбутніми поколіннями за успадковані від минулого безцінні духовні скарби. Зв'язок поколінь, що змінюють одне одне на певній території, стає зримим і відчутним. Прилучаючись до вічного, людина усвідомлює себе співучасником історичного процесу, творцем нетлінного.

У підвищеній емоційності, яка супроводить краєзнавчі пошуки, є і певні від'ємні моменти. Як громадський рух, краєзнавство тяжіє до максимального розширення своїх лав і не має власних систем відбору найерудованіших і найсумлінніших. Надто широке коло людей, причетних до творення краєзнавчої продукції, наявність серед них багатьох любителів-непрофесіоналів таїть у собі загрозу втрати критеріїв об'єктивності і науковості. Виникає небезпека штучної «героїзації» своєї історії, ідеалізації місцевих діячів – всього того, що найчастіше вкладається в поняття «історичний романтизм». Втім, від такої небезпеки не застрахована жодна галузь історичного знання.

Взагалі уявлення про краєзнавство як переважно «любительську» сферу помилкове: у краєзнавчій продукції домінує доробок професіоналів – викладачів, архівістів, музейників. Нині, коли навіть у столиці можливості ознайомлення з зарубіжною книжковою і журнальною продукцією вельми проблематичні, в регіонах не так вже й багато знаходиться бажаючих займатися проблемами історіософії чи всесвітньої історії (хоч століття тому провінційна київська школа дослідників історії Франції користувалася неабияким авторитетом у Європі). Природно, що уподобання більшості істориків в областях фокусуються на краєзнавчій проблематиці. Прекрасно, коли їхні зусилля координуються навколо створення таких масштабних

праць, як «Історія міст і сіл» чи «Звід пам'яток». Але й тих краєзнавців, які самотужки досліджують історію однієї церковної будівлі чи біографію забутого живописця, звинувачувати у дрібнотем'ї несправедливо. Адже за самою своєю природою краєзнавство – це мозаїка деталей і подробиць. А вартість кожної з них визначить лише час. Адже писемні й речові пам'ятки, на жаль, не вічні. Багато що з втраченого під час руйнівних катаклізмів ХХ століття дійшло до нас у вигляді копій і виписок, зроблених краєзнавцями попередньої доби.

В силу своєї масовості і локалізації об'єктів дослідження краєзнавство об'єктивно приречене на певне теоретико-методологічне відставання від найбільш просунутих уперед галузей історичного знання. Не варто вимагати від краєзнавства більше, ніж воно може дати, хоч зрозуміло, що оволодіння найсучаснішими науковими методами, висока наукова культура є для краєзнавства такою ж вимогою часу, як і для інших соціогуманітарних дисциплін.

Як окрема підсистема історичного знання, історичне краєзнавство має свої, специфічні методи організації наукового пошуку, свої методи оприлюднення наукових результатів, відповідні інституційні форми і засоби поширення наукових знань. Не зупиняючись на аналізі цих форм (це достатньою мірою зроблено у книзі П.Тронька «Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття»), зауважимо, що сьогодні вітчизняне краєзнавство вже оформилося у специфічний соціальний інститут, систему професійної і аматорської діяльності, яка справляє певний вплив на суспільну свідомість. З точки зору наукознавчих підходів до нього можна пред'являти чимало обґрунтованих претензій, насамперед щодо слабкості (щоб не сказати сильніше) теоретико-методологічного обґрунтування і неусталеності термінологічного інструментарію. Але якщо оцінювати здобутки краєзнавства з погляду того резонансу, який вони мають у суспільстві, то тут його позиції мають значно міцніший і стабільніший вигляд. В кінцевому рахунку воно працює на розширення меж історичного знання, відродження духовності, виховання патріотів і громадян, а

тому має право на постійну державну підтримку і громадську увагу. Свідченням позитивних зрушень у цій справі став Указ Президента України Л.Кучми «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» (від 23.01.2001 р.), який зобов'язав Кабінет Міністрів розробити програму розвитку краєзнавчого руху в Україні на період до 2010 року. Ця програма вже розроблена і затверджена постановою Кабміну 10.06.2002 р. Одночасно Кабінет Міністрів зобов'язав Раду Міністрів АРК, обласні, Київську й Севастопольську міські державні адміністрації затвердити відповідні регіональні програми розвитку краєзнавства.

Про значення, яке надається державою розвитку краєзнавства – невід'ємної складової громадського руху і системи наукових досліджень – свідчить закріплення в програмі його статусу як науки і оцінка 26-томної «Історії міст і сіл» як початку нового напрямку вітчизняної історіографії. Не обійдені в ній і вади краєзнавства, пов'язані насамперед з відсутністю загальнотеоретичних розробок у цій сфері та недостатністю інформаційного забезпечення. В системі заходів, передбачених програмою – не лише розширення освітніх і виховних функцій краєзнавства, але й зміцнення його наукової бази шляхом видання багатотомної енциклопедії «Історія міст і сіл», багатотомного Українського біографічного довідника, довідників «Історичні міста України», «Музеї та заповідники України» тощо.

Сьогодні уже очевидно, що теоретичний фундамент для розвитку краєзнавства на новій основі створюватиме саме історична регіоналістика – як поле ретроспективного дослідження процесів життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у межах історично сформованих регіонів на основі врахування особливостей освоєння простору, характеру розселення, територіальної структури, урбанізованості території, збереженості чи розмитості комплексів традиційної культури. Розвиваючи традиції «землеописань» та «обласництва» в історіографії, історична регіоналістика нині дістала можливість виходу на новий рівень міждисциплінар-

ного синтезу – з аналізом «семіотики культурного простору», регіональної самосвідомості, асиміляційних і трансформаційних процесів. Очевидною є необхідність переходу від фрагментарного дослідження того або іншого регіону до комплексного осмислення регіоналізму і породжуваних ним проблем. Зробити це без заглиблення в пласти історії практично неможливо.

Можливості регіоналістики, ґрунтованої на здобутках природничих і соціогуманітарних наук, спадщині краєзнавства, дають змогу створити чітке уявлення про структуру регіональних, виробничих і історико-культурних комплексів, яка склалася в Україні, та про шляхи її дальшого дослідження і вдосконалення. Будучи результатом тривалої взаємодії природно-кліматичних, етнодемографічних, історико-генетичних, соціально-економічних, політичних факторів, внутрірегіональні та міжрегіональні зв'язки являють собою реальність, яка потребує постійних зусиль держави і соціуму для їх підтримки та оптимізації. Регіонознавство виступає як сфера наукових знань, що вивчає природно-ресурсний потенціал регіонів, виробничу і територіальну структуру господарських комплексів, внутрірайонні й міжрайонні економічні та інші зв'язки, що склалися історично, в процесі тривалої еволюції життя людей на певних територіях. Вдосконалення економічного і адміністративного районування – потужний резерв підвищення ефективності розвитку виробничої сфери і розміщення продуктивних сил.

Спираючись як на історичне, так і на географічне знання, сучасне регіонознавство здатне виявляти закономірності регіонального розвитку, прямо впливати на регіональне програмування і вироблення управлінських рішень. Проблема полягає у тому, що зусилля науковців різного профілю слабо узгоджуються, а просторові (хорологічні) підходи переважно лишаються у сфері географічного аналізу. Активне просування їх у інші сфери науки про людину і суспільство допоможе зробити регіональну науку важливим чинником оптимізації регіональної політики.

-
1. Ландабасо А.И. Теория регионалистики: европейский опыт исследования // Регионы и регионализм в странах Запада и России. – М., 2001. – С. 92–94.
 2. <http://rv.gyazan.ru>.
 3. Франко І. Галицьке краєзнавство // Зібрання творів у 50-ти тт. – К., 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116.
 4. Самохин Ю.С. Оправдание краеведения // <http://kraevedenie.chat.ru/sam6.htm>.
 5. Методология региональных исторических исследований. Российский и зарубежный опыт. – СПб., 2000. – С. 16, 24. Близькими до поняття «краєзнавство» в англійській мові є: «area studies» (застосовується здебільшого на означення країнознавчих досліджень) та «case studies» (вивчення часткових проблем, окремих випадків).
 6. Тронько П.Т. Историчне краєзнавство: крок у нове тисячоліття. – К., 2000; Историчне краєзнавство в Українській РСР. – К., 1989; Данилюк Ю. Український комітет краєзнавства: склад та діяльність // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – К., 2001. – Вип. 13. – С.193–203; Савчук В.О. Зауваги до дискусії про становлення організаційних структур краєзнавчого руху України середини 20-х рр. ХХ ст. // Краєзнавство. – 2001. – № 1–4. – С. 37–41; Бездрабко В. Історіографія краєзнавства // Студії з архівної справи та документознавства. – 2003. – Т. 9. – С. 26–35 та ін.
 7. Лихачев Д.С. Краеведение как наука и как деятельность // Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики. К., – 1991. – С. 9.
 8. Коткин С. О краеведении и его методологии // Методология региональных исторических исследований. Российский и зарубежный опыт. – С. 16–22.
 9. Костриця М.Ю. Географічне краєзнавство в системі національного краєзнавства // Краєзнавство. – 2001. – № 1–4. – С. 44.
 10. Бездрабко В. Історіографія краєзнавства // Студії з архівної справи та документознавства. – 2003. – Т.9. – С. 32.
 11. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К., 2003; Її ж: Історична регіоналістика в Україні // Укр. іст. журнал. – 2001. – № 6. – С. 3–21; 2002. – № 2. – С. 3–26.

12. Основания регионалистики: Формирование и эволюция историко-культурных зон Европейской России. /Под ред. А.С.Герда, Г.С.Лебедева. – СПб., 1999; <http://www.peter-club.spb.ru/Lebedevbl.html>.

13. Грушевський М. Галичина і Україна //Твори у 50 тт. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 378.

14. Костриця М.Ю. Географічне краєзнавство в системі національного краєзнавства. – С. 45.

15. Круль В.П. Краєзнавство: історична географія. – Чернівці, 1999. – С.3; Жупанський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства //Краєзнавство. – 1994. – №1–2. – С. 3.

16. Круль В.П. Краєзнавство: історична географія. – С. 11.

Yaroslava Vermenych

**HISTORICAL REGION STUDY:
DIALECTICS OF CORRELATION**

In this article analysis the problem structural qualification of regional-historical researches, commensurability of a subject of research historical regionology and area studies. The author offers the sight on structure and functions historical regionology and area studies.

